

Tähistaeval põhinevatest uskumustest

Uskumuste liigitusest astronoomi pilguga

Enn Kasak

Hea tahtmise korral võime ette kujutada käesaegset linnainimest, kes iialgi tähistaevast keskendunult vaadelnud pole, keda huvitab üksnes pragmaatiline elusfäär ning kelle müstilised elamused või kogemused (kui neid on) on seotud ainult ametlikult tunnustatud religiooniga või äärmisel juhul mõne hingede rändamisel põhineva õpetusega. Issanda loomaia üliharuldasi isendeid kõrvale jättes peame tunnistama, et isegi kõnealuse hüperkuiviku maailmapilt sisaldab enamasti õige mitmesuguseid väga erineval tasemel tähistaevaga seotud uskumusi. Terviklikku maailmapilti kuulub paratamatult taevas, taevakehad ja nende mõjud. Mida looduslähedasemas kultuuris inimene elab, seda olulisem on talle tähistaevas.

Püüame siinkohal selgitada, mida võiks mõista tähistaevaga seotud uskumuste erinevate tasemetel all. Paljude võimalike lähenemisviiside hulgast valime välja liigituse, mis tundub astronoomile kõige loogilisemana.

Nii saab eristada nelja taset:

I Kosmoloogilised uskumused. Sinna sobivad uskumused maailma kui terviku tekkimisest või loomisest (vahel ka osade nt. maa, taevas, inimene jne. kaupa), maailmakorrast, maailma lõpust. Tähistaevas ja tähtkujud on pühitsetud inimese jaoks midagi pühapiltide taolist - sümbol, eeskiri ja eeskuju ühekorraga.

II Kosmoloogilised uskumused. Need on uskumused taevakehade saamise kohta, mis ei ole tekkinud paratamatult, kosmoloogiast tulenevana - Päikese, Kuu, planeetide, Linnutee, tähtede ja tähtkujude tekkelood. Tähistaevas on midagi elava ajalooramatut taolist, mõnikord ka moraaliotsuste kataloog.

III Meteoroloogilised uskumused peegeldavad arusaamu taevakehade mõjust elukeskkonnale - ilmastikule ja loodusele ning nende kaudu majanduselule. Tähistaevas on sellisel juhul kalender koos ilma ennustava kalendrisabaga.

IV Astrooloogilised uskumused. Rangelt võttes peaks siia sisse arvama ka eelmise punkti, kuid liigitame selle alla siiski uskumused taevakehade otsesest mõjust ühiskonnale ja üksikisikutele. Tähistaevas on salakirjas ennustusteraamat lugemiseks väljavalituile, kes on pandud (pühitsetud, väljavalitud jms.) õpetama ja juhtima ülejäänuid.

Miks me ei kasuta kahte esimest taset (traditsiooniliselt) koos? Seda nõuavad "kord " ja "korraõpetus", millega alati on keerukad lood.

Mõiste *kosmos* maailmakorra tähenduses pärineb küll antiiksest Kreekast, kuid esialgu tähistati sellega lihtsalt korda - aerutajate korrapärasest paiknemist galeeriaerude juures (Odüsseia 13.77; 1963:174) või magavate sõjaväelaste korrapäraselt paigutatud relvastust (Ilias 10.472; 1960:168). Kreeklaste esteetiline meel nõudis *kosmose* mõiste kasutamist ka paigutuse ilu, vaaside kaunistuste, ideaalselt kauni riietuse, parfüümi, kalliskivide jms. juures (Ilias 14.187; 1960:233). Head kombed, õige käitumine ning riigikord võivad samuti olla kosmilised (Wright 1995: 3). Nii et kosmos ja kosmeetika on vägagi lähedased mõisted. Maailmakorra ja kõiksuse tähenduse omandab *kosmos* üheselt alles kreeka filosoofide töödes (Wright 1995: 4-6).

XX sajandi esimesel poolel olid *kosmogoonia* ja *kosmoloogia* sünonüümideks, mõlemad tähistasid õpetust maailma tekkimisest ja edasikestmisest, kusjuures viimane esines enamasti filosoofilises värvingus (EE 1934: 4.kd, 1102-1103). See kajastub ka tolleaegsetes Uku Masingu loengutes, mis ilmusid trükis 60 aastat hiljem (Masing 1995: 11-17). Vahepeal aga on *kosmoloogiast* saanud teadus universumi kui terviku ehitusest ja arenemisest ning seda määravatest printsiipidest ja füüsikaseadustest. *Kosmogoonia* aga tähistab päikesesüsteemi või teiste astronoomiliste objektide tekkimise ja arengu teooriat (EE 1990: 5.kd, 79-80). Kõnealuste mõistete selginemine annab teatud õigustuse kasutada neid ka tähistaevaga seotud uskumuste analüüsi juures.

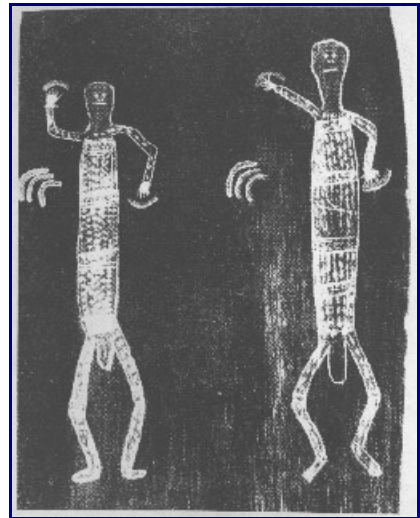
Alljärgnevalt toome mõned näited uskumuste erinevate tasemete kohta.

(I) Ilmaloomise näiteks sobib vanadest eesti rahvajuttudest leitud lugu, mille kohaselt on maailm tekkinud *rängata suure* kotka munast, kes on kaua vee kohal ringi lennelnud (Viidalepp 1959: 184, 426). Maailmakorra all võib mõista ka maailma ehitust ja selle funktsioneerimist. Hiinlaste arvates näiteks on taevas kumer ja ümmargune, maa aga lame ja nelinurkne ning maailm sarnaneb baldahiiniga kaetud tõllale. Taevas toetub neljale või kaheksale sambale. Kord vigastas draakon üht sammastest. Seetõttu kaldus maa veidi ida suunas ning sellepärast voolavad kõik jõed itta, taevas aga vajus pisut lääne poole ja kõik taevakehad liiguvad idast läände (Granet 1963).

Kosmoloogiliste uskumuste juurde tuleb arvata ka uskumused tähtsamate maailma kirjeldamise kategooriate (ruum, aeg, põhjuslikkus jt) kohta. Näiteks aeg on traditsioonilistes kultuurides osa maailmakorrast, see mis paneb kõike korduma. Aeg teeb ringe, kõik olnu sünnib üha uuesti ja pöördub tagasi. Kuid oli olemas ka eriline aeg - mõneti ajaväline aeg, mil toimusid pöördelised sündmused, sellised mis toimusid lõplikult ja kordumatult. Nii oli see germaani-skandinaavia kangelaseepostes - *paljugi mis oli varem, see oli kaks korda varem* (Gurevits 1992: 79), kui ka Austraalia pärismaalaste legendides - legendaarne aeg oli enne kui aeg (Haynes 1990: 198).

(II) Tähistaeva kohta on korduvalt öeldud - tähtedel ja tähtkujudel peavad olema nimed, sest me peame mõtlema tähistaevast, kuid me ei saa mõelda nimeta asjust (Allen 1963:I). Nimed seostuvad aga alati saamislooga. Järgnev lõik kirjeldab, kuidas Groote Eylandti põliselanikud Austraalias kujutlevad tähtsaimate tähtkujude teket.

Suur Vaim Baiame tegi kaks meest ja kaks naist ning õpetas nad kaevama ja juurikaid sööma. Tuli põud ja rohi närbus, naised saatsid mehed loomi küttima. Üks meestest nõustus ja tappiski kanguru, teine aga keeldus Baiame looma söömast, läks üksi kõrbe ning kukkus valge kummipuu tühjaks ammutatud õõnsusesse. Yowi, surmavaim, laskus puult alla ja tassis mehe üles, häirides sellega kahte kakaduud, kes puul pesitsesid. Need läksid lendu ja tõtsid kogu puu taeva. Lõunarist, see on neli silma - mees ja Yowi, Kentauri kaks heledaimat tähte on aga kakaduud (Haynes 1990. 208).



Ka antiikkreeka tähtkujunimede juurde käivad üldtuntud legendid on reeglina kosmogoonilised meie mõistes. Sama kehtib nii Maluku saaretikust (Drössler 1983: 43-45) kui Eestist kogutud legendide kohta (Hurt 1899: 25). See tähendab, et kosmoloogiliste ja kosmogooniliste legendide erinevus on omane paljudele rahvastele ning uskumuste tasemete eristamine on selguse huvides hädavajalik.

(III) Loodusega otseselt seotud majandamine (korilus, küttimine põllumajandus jne) sõltub aastaegadest. Aastaegade määramiseks peab olema kalender. Päikese, Kuu, tähtede ja tähtkujude

heliaakilise tõusu ja loojangu järgi on endale kalendri pidanud koostama kõik rahvad (Pannekoek 1961: 23-27). Ka eestlaste rahvakalenderis, mis viimaste aastasade jooksul hakkas küll põhinema siin kehtinud kiriku- ja tsiviilkalendril, on siiski veel säilinud otseselt tähistavaga seotud uskumusi, näiteks *kui Sõgel läheb enne mardipäeva akku, siis läheb härg enne jürripäeva vakku* (Hiimäe 1994: 133) või käesoleva artikli autori 82. aastase Põlva kihelkonnast pärineva ema väide 31.08.1996 kell 19.05 *ku sügüsenen nuurkuu um madalah, sõs tulõ viil nätäl vai kats lämmint, miä madalambah um, tuu lämmämp tulõ*.

Eriti põnev ja originaalne on eestlaste täht *Kuusulane*. See on hele täht mis asub Kuu läheduses. Kui täht läheneb Kuule, on tulemas halvad ajad - sulane otsib peremeest, kui Kuusulane eemaldub Kuust on tulemas head ajad - peremees otsib sulast taga. Sellist tähte muidugi olemas ei ole, tema rolli on täitnud mitmesugused Kuu läheduses paiknenud heledad tähed (Prüller 1968: 49).

Väga tuntud on mitmesugused eeskirjad millise Kuu seis (faasi) ajal mida tohib ja mida ei tohi teha nii eestlastel (Prüller 1968: 26), hopi indiaanlastel (McCluskey 1977: 184-191), kui ka austraallastel (Arnhem Land) - *Täiskuu teeb suureks ja paksuks, eriti kui selle ajal ookeanis ujuda. Täiskuu vaatamisest jäävad tüdrukud rasedaks. Meestel on ohtlik täiskuu ajal väljas olla, Kuuvana tapab tihti noori ja jõulisi mehi* (Haynes 1990: 200).

(IV) Astroloogia tekkis, kui inimesed, eelkõige just Mesopotaamias, panid tähele, et aastaajad on seotud kinnistähtede asendiga taevas. Tehti järeldus: kui kinnistähtede liikumine määrab aastaajad ja vee taseme jõgedes, siis rändavad tähed (planeedid) määravad kuningriikide ja kuningate saatust. Astroloog võis alati hea jutuga ennast välja päästa, kui asi puudutas sündmuste tõlgendamist, kuid ta pidi õigesti ennustama tähtede ja planeetide liikumist taevas. Sellest ongi tingitud, et kui antiikaja füüsikas peeti teadmisi tõesteks niivõrd kuivõrd nad vastasid uurija arusaamadele maailmakorrast, siis astroloog(noom) pidi olema võimeline taevaseid sündmusi ennustama ning seda nimetati sündmuse päästmiseks (Newton 1978: 10-14). Astroloogilised teadmised näisid puhtmüstiliste kõrval suhteliselt ratsionaalsed, kuid langesid siiski juba antiikajal filosoofide kriitika alla (Boll 1926: 25).

Üksikisikute astroloogia hakkas arenema Kreekas ja kujunes välja Roomas ning Aleksandrias (Barton 1994: 32-44). Esimeseks sajandiks, Maniliuse ajaks, hakkas välja kujunema süsteem taeva jaotamiseks astroloogilisteks majadeks, mida antiikajal kreeka keeles nimetati *topoi*, ladina keeles *loci*. Nimetus maja (ingl. *house*) kõnealusele jaotusühikule on tegelikult terminoloogilise segaduse tulemus. Igal planeedil on olemas üks või kaks juhtmärki, mida nimetatakse planeedi koduks, sodiaagimärgiks, milles paiknedes on sellel planeedil eriti oluline ja tugev mõju. Paljudes astroloogilistes süsteemides on planeetide kodud (ingl. *houses*, antiikkeeltes *oikoi* ja *domi* või *domicilia*) päevaseks ja öiseks ajaks erinevad. *Topoi*, *loci* arenesid majadeks, mis valitsevad erinevaid inimese elualasid. Kuna need alad sisaldavad kõike, mis võib juhtuda maailmas (lad. *mundus*), siis näiteks inglise keeles hakati neid keskajal nimetama *mundane houses* (Tester 1987: 25).

Klassikalise astroloogia põhisõrestik sai valmis Maniliuse ajaks (Hübner 1982: 515-634). II sajandil ütles Ptolemaios, et astroloog on see, *kes täielikult mõistab tähtede ja kuu ja päikese liikumist, teab nende asendeid ja iga konfiguratsiooni hetke* (Ptolemaios 1964: 11). Astroloogiaga on läbi põimitud peaaegu kogu antiikne ja keskaegne kultuur - filosoofia, teadus, kunst ja ka religioon (Korsch 1935: 7-97). Käesajal elab astroloogia läbi uuestisündi, hoolimata väga asjalikust ning hästipõhjendatud teaduslikust kriitikast (Carlson 1985), ka Eestimaa pole erand (Kasak 1996).

Kokkuvõtteks avaldame arvamust, et tähistaevaga seotud uskumused on otstarbekas liigitada neljaks. See võimaldab paremini süstematiseerida ühe kultuuri uskumusi ning neid hiljem ka võrrelda. Seda kõike püüame teha ajakirja järgmistes numbrites.

Kirjandus

- Allen R. H. 1963. *Star Names, Their Lore and Meaning*. New-York.
- Barton T. 1994. *Ancient astrology*. London & New-York.
- Boll F. 1926. *Stern Glaube und Sterndeutung*. Leipzig/B. G. Teubner/Berlin.
- Carlson, S. 1985. A double-blind test of astrology. *Nature*, vol. 318, pp 419-425.
- Drössler R. 1983. *Kui tähed olid jumalad*. Tallinn.
- Granet, M. 1963. *Das chinesische Denken: Inhalt Form Charakter*.
- Gurevits, A. 1992. *Keskaja inimese maailmapilt*. Tallinn.
- Eesti Entsüklopeedia*. 1934. Tartu.
- Eesti Entsüklopeedia*. 1990. Tallinn.
- Haynes, D. The Astronomy of the Australian Aborigines. *The Astronomy Quarterly*, vol.7, pp 197-217.
- Hiiemäe, M. 1994. *Eesti rahvakalender. VI*. Tallinn.
- Homeros. 1960. *Ilias*. Tallinn.
- Homeros. 1963. *Odüsseia*. Tallinn.
- Hurt, J. 1899. *Eesti astronomia*. Jurjev.
- Hübner W. 1982. *Die Eigenschaften der Tierkreiszeichen in der Antike*. Wiesbaden.
- Kasak, E. 1996. Some aspects of History of Astrology of Estonia. Tartu.
- Korsch, H. 1935. *Grundriss der Geschichte der Astrologie*. Düsseldorf.
- Masing, U. 1995. *Eesti usund*. Tartu.
- McCluskey, S. C. 1977. The Astronomy of the Hopy Indians. *Journal for the History of Astronomy*. VIII, pp 174-195.
- Newton, R. R. 1978. *The Crime of Claudius Ptolemy*. Baltimore, London.
- Pannekoek A. 1961. *A History of Astronomy*. London.
- Prüller, P. 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn, lk. 11-62.
- Ptolemy, C. 1964. *Tetrabiblos*. The Loeb Classical Library. Cambridge.
- Tester S. J. 1987. *A History of Western Astrology*. Suffolk.
- Viidalepp, R. 1959. *Eesti rahvaluule ülevaade*. Tallinn.
- Wright M. R. 1995. *Cosmology in Antiquity*. London & New-York.